

MARIE MALÁ

AISÓPOS – OŠKLIVÝ HRDINA

Aisópos, autor bajek, které všichni známe již od dětství, je hlavním „hrdinou“ – už mnohem méně známé – fiktivní biografie, takzvaného „*Románu*“ o *Aisópo-vi*¹, který napsal pravděpodobně ve 2.–3. století po Kr. neznámý autor. Aisópos je ale velmi podivným hrdinou. Vykazuje některé neobvyklé a – v negativním smyslu – překvapivé vlastnosti v takové míře, že se stává v podstatě ztělesněním „antihrdiny“. Kromě toho, že je zpočátku němý, je tak extrémně ošklivý, že pohled na něj způsobuje averzi nebo dokonce šok lidem, kteří jej vidí poprvé. Aisópos je navíc nevzdělaný a pochází z nejnižší vrstvy lidí, neboť je od narození otrokem. Na druhou stranu je Aisópos velmi moudrý, bystrý a vtipný, takže se nakonec stane nejen učitelem a pomocníkem prostých lidí, ale i rádcem králů a filozofů.

V tomto krátkém příspěvku bych se chtěla pokusit zamyslet se nad otázkou, nakolik ovlivnil světovou literaturu obraz potulného, ošklivého², nevzdělaného,

¹ Označení „román“ jsem záměrně dala do uvozovek, jelikož až do dnešní doby není jeho žánrové zařazení zcela jasné. Dlouhou dobu se o existenci tohoto díla literární vědci vůbec nezmiňovali, a pokud ano, měli velice nízké mínění o literárních schopnostech jeho neznámého tvůrce (B. E. PERRY jej označil jako „auctor parum litteratus“ a jeho dílo jako „portrait of a wise man as seen through the eyes of the poor in spirit“ – *Aesopica*, Urbana 1952, str. 4. Viz také např. A. LA PENNA: *Il romanzo di Esopo*, in: *Athenaeum* 50, 1962, str. 313). Až v 90. letech 20. století se začal *Románu o Aisópo-vi* soustavně věnovat německý klasický filolog N. HOLZBERG [1986] (on sám ale ještě ve své publikaci z roku 1986 tvrdí, že *Román o Aisópo-vi* měl tvořit pouze jakýsi volný rámec pro ezopské bajky – viz *Der antike Roman*, München/ Zürich 1986, str. 23) a podařilo se mu přesvědčivě prokázat, že neznámý autor tohoto díla „reichte nicht einfach willkürlich Episoden einander, sondern hatte ein einheitliches narratives Konzept..... er schuf durch Motivübertragung und planvolle Verknüpfung der auf diese Weise von ihm selbst geschaffenen Episoden ein neues literarisches Werk.“ (N. Holzberg: *Der Äsop-Roman* (Motivgeschichte und Erzählstruktur), *Classica Monacensia*, Tübingen 1992, str. XIII). V současné době jsou dochovány a vydány dvě víceméně kompletní antické verze textu: *Perriana* neboli *Vita G* a *Westermanniana* neboli *Vita W*. Spolu s třetí nepůvodní řeckou verzí *Románu o Aisópo-vi*, známou jako *Planudea* nebo *Accursiana*, vše vydal B. E. Perry v souboru *Aesopica*, Urbana 1952.

² O Aisópo-vě údajně ošklivosti viz *Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1909, str. 1714 (heslo „Fabel“).

nemajetného a neurozeného hrdiny – ztělesněného Aisópem -, který se přesto díky své pohotovosti, mazanosti a šibalství protlouká životem velmi úspěšně³.

Pro čtenáře, kteří nejsou s *Románem o Aisópopi* dostatečně obeznámeni, předkládám pro lepší orientaci stručný obsah díla. *Vita Aesopi* se skládá ze série samostatných epizod, které jsou obohaceny mnoha Aisópopými řečmi, jejichž obsahem jsou často bajky, které jej tak proslavily. V úvodu se nedozvídáme nic o Aisópopě rodině nebo mládí, kniha začíná přímo Aisópopým životem v otroctví, nejdříve na neznámém místě u neznámého kupce. Teprve poté, co prokáže službu kněžce bohyně Ísidy, tato se nad ním smiluje a odmění ho nejen darem řeči, ale také neobyčejným rozumem a výmluvností. Později je Aisópos na trhu s otroky na Samu prodán slavnému filozofu Xanthovi⁴. Vylíčení Aisópopova utrpení, šprýmů a ran u Xantha vyplňuje první a největší část knihy. Už na cestě do pánova domu se Aisópos a Xanthos dostávají do konfliktu, který vyvrcholí tím, že si Xanthos povzdechne: „ἡγνόουν ἐαυτοῦ δεσπότην πριάμενος“⁵ (28.45.18–19)⁶.

Dalším velkým problémem pro Aisópa je filozofova žena, která ovládá celou domácnost i svého manžela. Hlavními zdroji nedorozumění a zábavy je ovšem jednak Aisópopo až příliš doslovné plnění příkazů, čímž nesčetněkrát svého pána zesměšní v očích jeho přátel, kolegů – filozofů i jeho ženy, a jednak skutečnost, že Aisópos svým „selským“ rozumem vždy přelstí a zahanbí Xantha a kroužek „řemeslných“ filozofů kolem něj. Aisópos je propuštěn na svobodu lidovým shromážděním na Samu poté, co objasnil věštné znamení s orlem jako nastávající válku krále Kroisa proti Samu.

Aisópos odchází ke Kroisovi a dosáhne králova smíření se samským lidem. U krále Kroisa Aisópos sepisuje všechny své řeči a králi je věnuje. Vděční samští občané Aisópopi zasvětili sochu, kterou umístí do chrámu mezi Múzy, ale to vyvolá hněv boha Apollóna, který tento čin bere jako urážku.

Ve druhé části knihy se pak Aisópos vydává na cestu do Orientu, kde panuje mír a králové Lykúrgos z Babylónu a Nektanabón z Egypta se baví řešením fiktivních filozofických problémů a hádanek. Aisópos vyřeší pro Lykúrga všechny hádanky, a tím si získá nejvyšší slávu.

Třetí část knihy líčí Aisópopu cestu do Řecka a jeho smrt v Delfách. Tamní lidé mu totiž neprokazovali dostatečnou úctu, a proto se jim začal vysmívat. Na základě falešného obvinění z krádeže chrámové číše je pak odsouzen k smrti. Aisópos se snaží zachránit nejprve vyprávěním bajek (v této části se jich obje-

³ J. – Th. A. PAPADEMETRIOU se ve své práci *Aesop as an Archetypal Hero* (Athens 1997) zabývá téměř výhradně literaturou řeckou, ať už antickou, byzantskou nebo novodobou. Problematiku existence Aisópa jako historické osobnosti uspokojivě řeší J. SARKADY: *Aisopos der Samier*, in: *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 4, 1968, 7–12. Historičnost Aisópopvy osoby prý lze bez těžkostí dokázat (tamtéž, str. 8).

⁴ Jeho pán Xanthos je líčen jako učený filozof známý po celém Řecku, ale jednoduše poznáme, že jde o karikaturu. Aisópos jej vždy přelstí a ukáže všem neuvěřitelnou hloupost svého pána (kap. 34 – 64).

⁵ „Nevěděl jsem, že si kupuji pro sebe pána.“ (překlad do češtiny Václav Bahník, viz *Život Aisópopův* in: *Svět ezopských bajek*, Praha 1976).

⁶ Číslice odkazují na paragrafy (= kapitoly), strany a řádky Perryho edice (1952).

vuje nejvíce, většinu z nich vypráví Aisópos ve vězení), a když tím nedosáhne úspěchu, uteče se do chrámu Múz. Avšak rozeznání delfští občané nemají v tu chvíli úctu před žádným božstvem, Aisópa z chrámu vyvlečou a donutí ho spáchat sebevraždu. Aisópos jim ještě vypráví poslední a nejdelší bajku o orlu, zajíci a chrobákově a snaží se je přesvědčit, že vyvléct nevinného člověka z chrámu a vpodstatě ho zavraždit je bezmezné pohrdání božstvem. Když vidí, že mu to není nic platné, naposledy obyvatele Delf prokleje a vrhne se ze skály. V poslední kapitole se dočteme o hrozném potrestání Delf za tento zločin – bohové na ně seslali mor a požadují zadostiučinění za Aisóповu smrt.

Pokud jde o onu nápadnou Aisóповou ošklivost, ta je neobvykle detailně popsána již na samém začátku textu: *ὁ πάντα βιωφελέστατος Αἴσωπος, ὁ λογοποιός, τῇ μὲν τύχῃ ἦν δοῦλος, τῷ δὲ γένει Φρυξ̄ (ἐξ̄ Ἰαμορίου) τῆς Φρυγίας· κακοπινῆς τὸ ἰδέσθαι, εἰς περισσεῖαν σαπρὸς, προγάστωρ, προκέφαλος, σιμός, Ἰσόρδος, μέλας, κολοβός, βλαισός, γαλαάγκων, στρεβλός, νυστάζοντος Προμηθέως ἀμάρτημα. πρὸς τούτοις ἐλλάττωμα μείζων εἶχε τῆς ἀμορφίας τὴν ἀφωνίαν· ἦν δὲ καὶ νωδὸς καὶ οὐδὲν ἠδύνατο λαλεῖν* (Perriana 1.35.1–5).⁷

Na tomto místě je nutné zmínit, že v antické řecké literatuře obecně všichni hrdinové, muži i ženy, jsou *καλοί* v klasickém slova smyslu (srov. např. hrdiny homérských eposů, tragédie i románů), navíc jsou alespoň vznešeného původu, když už ne nesmrtelní, zatímco Aisópos v tomto textu je pouhý šeredný otrok⁸.

Je dobře známo, že různé literární druhy a žánry se vyvinuly již v antice a obzvláště ty, které se staly „klasickými“ (např. epika a tragédie), měly potom velký vliv na římskou literaturu a jejím prostřednictvím i na literaturu jiných národů. Mnozí jejich hrdinové (Odysseus, Helena, Élektrá) se stali – a stále jsou – subjektem nebo modelem pozdější literární tvorby. Hrál tedy i hrdina *Románu o Aisóповi* podobnou roli ve světové literatuře?

⁷ Bajkař Aisópos, největší dobrodinec lidstva, byl svým osudem otrok, rodem pocházel z Frygie; vzhledem byl šeredný, na práci slabý, měl vystouplé břicho, velkou hlavu a rozplácly nos, nedoslýchal, byl snědlý, zmrzačený, pajdavý, ruce měl krátké, byl hrbatý, horní ret měl převislý – jedním slovem byla to zrůda nevěstící nic dobrého. K tomu všemu tu byla ještě neschopnost mluvit, což byl nedostatek ještě větší než jeho ohyzdnost: byl němý a nevládl jazykem (V. Bahník).

⁸ J. – Th. A. PAPADEMETRIOU [1997] (str. 13nn) řeší otázku, zda existují v antické řecké literatuře nějaké literární precedenty pro takového ošklivého „hrdinu“. V prvním případě je to Homérův Thersítés (jeho popis najdeme v *Iliadě* 2, 211 n) – karikovaná postava demagoga, „urážče králů“ (nevzhledný Thersítés přemlouvá ve shromáždění řecké vojáky před Trójou, aby se vrátili domů a nevydávali se v záhubu pro další obohacení krále Agamemnóna) a ve druhém případě je to filozof Sókratés. Podobnost mezi Sókratem a Aisóпом ovšem není pouze ve fyzickém vzhledu; nalezneme ji v jejich životech, charakteru, chování a obdobně byly i okolnosti jejich smrti. Oba „hrdinové“ si libovali v konfliktech s autoritami a rétorických nebo filozofických konfrontacích s učenými a prominentními osobami. Oba zemřeli podobnou, nezaslouženou smrtí na základě falešného obvinění. (Pro detailní srovnání viz také M. Schauer/ S. Merkle: *Äsop und Sokrates* in: N. HOLZBERG: *Der Äsop-Roman*, Tübingen 1992). Na tomto místě je ale nutné zdůraznit, že ani Thersítés ani Sókratés nebyli otroky. F. R. ADRADOS [1979] provádí zajímavé srovnání Aisópa s Archilochem, Hipponaktem a Homérem (The „Life of Aesop“ and the Origins of Novel in Antiquity, in: *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 30, 1979, str. 109).

V západní Evropě *Román o Aisóporovi* a jeho hrdina významně ovlivnili různá díla⁹. Některé motivy se objevují i v pracích tak slavných autorů, jako byl Boccaccio¹⁰ a Balzac¹¹. Zdá se ovšem, že mnohem větší vliv měl *Román o Aisóporovi* na méně náročná, lidová díla.

Takovou prací je italský román *Bertoldo (Le sottilissime astuzie di Bertoldo)*¹², plný drsného, někdy dokonce kousavého humoru a vynalézavého, vítězného šibalství. Jeho autorem je Giulio Cesare Croce a byl publikován v roce 1606. Poté byl přeložen do řečtiny a vydán ještě mnohokrát. Stal se velice oblíbeným především u čtenářů s nižším vzděláním. I přes svou popularitu si *Bertoldo* nevysloužil příliš velkou pozornost učenců minulých generací¹³. Obě díla, zdá se, mají být jistým druhem biografie a jejich protagonisté mají shodné základní rysy (Bertoldo sdílí s Aisópem ošklivost, která je v kontrastu s mimořádnou vrozenou inteligencí¹⁴). Obě používají podobnou epizodickou narrativní strukturu a vykazují některé významné podobnosti v rovině stylistické¹⁵. Oba hlavní hrdinové jsou na počátku v podřízeném postavení, avšak díky své chytrosti i přes naprostý nedostatek formálního vzdělání se nakonec stanou poradci králů. Aisópos i Bertoldo jsou velice pohotoví, bystří a schopní vyřešit hádanky a problémy (včetně takových, které jsou označovány jako *ἀδύνατα*). I jejich arogantní páni jsou nuceni uznat vynalézavost svých podřízených. Konečně oba protagonisté během celého vyprávění udílejí etické a praktické rady, u Bertolda jsou to tzv. *ἀποφθέγματα*, u Aisópa kromě bajek tzv. *λόγοι*¹⁶. Důkaz pro to, že autor *Bertolda* vytvořil své dílo právě podle *Románu o Aisóporovi*, nám poskytl sám Croce na konci svého vyprávění. Říká:

„Ἐπί ἐτελείωσε τὴν ζωὴν του... ἐκεῖνος ὅπου ἐστάθη ἄλλος Αἰσωπος σιμὰ εἰς ὅλους, μάλιστα ἓνα τέρας... καὶ τὸν ἔθαψαν μὲ μεγάλην τιμὴν.“¹⁷

Mnohem větší význam má spojení *Románu o Aisóporovi* a moderního literárního žánru, který vznikl ve Španělsku v průběhu renesance (16. století). Jde o tzv. pikareskní román¹⁸. Má se za to, že právě *Román o Aisóporovi* a jeho kočovný

⁹ Viz L. W. DALY: *Aesop and Brito, Classical Studies Presented to Ben Edwin Perry by His Students and Colleagues at the University of Illinois 1924– 1960*. (Illinois Studies in Language and Literature 58), 6–14, Urbana, Illinois/ Chicago/ London 1969.

¹⁰ Příběh o bizarním svedení „hloupé panny“ (*μωρὰ παρθένος*), který je vyprávěn v kap. 131 *Románu o Aisóporovi*, se objevuje v *Dekameronu* 3, 10.

¹¹ O paralelách v těchto dvou dílech pojednává B. E. PERRY: *The Origin of the Book of Sindbad*, *Fabula* 3, 1960, 1–94.

¹² Nejnovější edice: M. Camporesi, Torino 1968.

¹³ Podobný osud měl i *Román o Aisóporovi* (viz pozn. č. 1).

¹⁴ Podrobnosti viz J. – Th. A. PAPADEMETRIU [1997], str. 43nn.

¹⁵ Srov. J. – Th. A. PAPADEMETRIU [1997], str. 54nn.

¹⁶ Podrobným rozdělením Aisóporových *λόγοι* se zabývá N. HOLZBERG: *Der Äsop-Roman. Eine strukturanalytische Interpretation*. in: N. Holzberg: *Der Äsop-Roman*, Tübingen 1992.

¹⁷ „Taktó skončil svůj život ten, který byl druhým Aisópem, blízký všem, opravdová příšera... a byl pohřben s velkými počtami“ (překlad autorky).

¹⁸ J. HRABÁK [1981], str. 104nn.

hrdina významně přispěli ke zrodu tohoto literárního žánru¹⁹. Tato zvláštní forma narrativní prózy měla vliv na celou evropskou románovou literaturu²⁰. Hrdina rytířské epiky je tu nahrazen antihrdinou, vznešenost je zaměněna za všednost, krása za ošklivost. Hrdina pikareskního románu – *pícaro* –, je důvtipný, ale nevzdělaný taškář. Vede potulný život, postupně slouží mnoha pánům a neustále je zapleten do nějakých konfrontací se svými nadřízenými, které končí úspěchem pro něj. Stále prchá ze společnosti, snaží se žít na svou pěst, proplouvat životem, ale nakonec přece jen v nenáviděné společnosti zakotví, i když často jen na jejím okraji. To je právě osud Lazarilla z Tormesu²¹, první postavy pikareskního románu. Neznámý autor nám ich-formou líčí příhody osiřelého mlynářského synka Lazarilla. Otce mu zavřeli pro krádež, matka se s ním všelijak protlouká a pak jej dá do služeb slepému žebrákovi. Po čase Lazarillo uteče a slouží pak u několika pánů, poznává různá prostředí a přitom odhaluje sobectví a nízkost lidí, u kterých slouží a s nimiž se stýká. Poznává, že chudák může proplout jen tehdy, když se přizpůsobí špatnému světu a když si osvojí mazanost.

Jako u většiny literárních žánrů, které vznikly v renesanci, lze i v případě pikareskního románu předpokládat, že měl předchůdce v antice a že tímto předchůdcem mohl být právě *Román o Aisópopi*. Obě díla mají podobný rámec (spadají do obecné kategorie fiktivní biografie), v obou jde o řadu příhod („novel“), které navzájem poutá v celistvost jen hlavní postava a motiv jejího putování, a obě odrážejí každodenní život. Při srovnání Lazarilla a Aisópa nalezneme velice nápadné paralely a zřetelnou příbuznost motivů²². Lazarillo je stejně jako Aisópos (a Bertoldo – viz výše) obdařen mimořádnou inteligencí a nadáním, které nezávisí na vzdělání, ale jsou vrozené a projevují se ve schopnosti bystře odpovídat (a tím se dostat z obtížné situace), řešit problémy a vymýšlet různé lsti a úskoky. Narodil se také v nízkých poměrech, ale díky svému důvtipu a prohnanosti dosáhl úspěchu (Lazarillo se nakonec stane městským vyvolávacem, zatímco Aisóposův vzestup byl mnohem vyšší, jak bylo již řečeno). Oba protagonisté projevují stejný, někdy cynický názor na život a společnost.

19 Viz především N. HOLZBERG: Ein vergessener griechischer Schelmenroman: Die fiktionale Äsop-Vita des 2./3. Jahrhunderts, in: *Anregung* 38, 1992, str. 390–403

20 Podle některých španělských vědců *Román o Aisópopi* do jisté míry ovlivnil i slavný satirický román Miguela Cervantese *Don Quijote*. I jméno rytířova panoše má být odvozeno ze jména Aisópopova pána: *Sancho* ≈ *Xanthos*. Viz E. GANGUTIA: Algunas notas sobre literatura griega y Edad Media Española, in: *Estudios Clásicos* 16, 1972, str. 173–175.

21 Vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades. Pro bližší poučení o pikareskním románu viz monografii O. BĚLIČE: Španělský pikareskní román, Praha 1963.

22 Například už v první kapitole španělské *Vida* najdeme epizodu, která vykazuje motivistické shody s jednou epizodou *Románu o Aisópopi*. Lazarillo má pro svého chlebedárce, který je slepý, opět uzenuinu, avšak sní ji sám a nahradí ji starou řepou. Slepec ale lest postřehne a chce svého sluhu převézt. Strčí mu svůj smrdutý nos do krku a zloděj svou kořist vyzvrací. O takové chytře odhalené krádeži vypráví i první epizoda *Románu o Aisópopi*: Aisópopi spoluotroci zneužijí toho, že je němý a svedou na něj svůj přestupek – snědli totiž pánovy říčky. Aisópos na svou obranu vyzvrací obsah žaludku, a tím prokáže svou nevinu.

Myslím tedy, že můžeme souhlasit s N. Holzbergem, který ve svém příspěvku na toto téma²³ prohlásil: „Es besteht überdies die Möglichkeit, dass zu den literarischen Werken, von denen der unbekannte Autor des *Lazarillo de Tormes* sich zur Abfassung seines Schelmenromans anregen liess, auch die fiktionale Äsop-Vita gehörte.“²⁴

Při práci na této studii mi přišly na mysl další dva literární fenomény, respektive „hrdinové“, jejichž podobnost s Aisópem, či spíše s typem literárního hrdiny, který Aisópos reprezentuje, je při bližším pohledu velmi nápadná. Prvním z nich je středověký taškař Thyll Ulenspiegel²⁵ (v počeštěné formě Enšpígl), který žil údajně²⁶ v Sasku ve 14. století a stal se hrdinou mnoha lidových příběhů, které od 16. do 19. století vycházely v celé Evropě (česká zpracování Enšpíglových taškařic začala vycházet už v druhé polovině 16. století²⁷). Jednotlivé příhody jsou spojeny v celek motivem putování²⁸ (tento způsob kompozice se pak stal východiskem právě pikareskního románu – viz výše). Jaký typ tedy vlastně Enšpígl představuje? Je to tulák a dareba, který dovede proplovat světem. Není to však jen poťouchlý šibal, má i zdravé jádro – lidovou houževnatost. Enšpígl (jehož osud – narozdíl od osudu Aisópova – sledujeme již od jeho narození) jako venkovský selský syn tropí rozpustilé žerty především obyvatelům měst, řemeslníkům a bohatým kupcům a pak vládnoucí třídě šlechty. Putuje z města do města, z kraje do kraje a slouží u nejrůznějších pánů. Neomaleně se vysmívá důvěřivcům, laje nafoukancům, tropí si šašky z lakomců a požitkářů. Napadá nespravedlnost soudců a troufá si i na scholastickou učenost zkostnatělých mudrců. Komika Enšpíglových historek je založena též na slovních hříčkách – vystřelil si z toho, kdo bezmyšlenkovitě žvaní, a vezme jeho výrok doslova. (Z hlediska měšťácké kritiky byla Enšpíglůva nevázanost charakterizována jako „láska k zlému“²⁹, ale ve skutečnosti jde o živelný odpor proti přežilým poměrům, které duševně i fyzicky mrzačí člověka.)

23 Ein vergessener griechischer Schelmenroman: Die fiktionale Äsop-Vita des 2./3. Jahrhunderts, in: *Anregung* 38, 1992, str. 390–403

24 Tamtéž, str. 391

25 Význam jeho jména – uyl en spiegel – je „sova a zrcadlo“ = moudrost a šibalství.

26 Literární a kulturní historikové na otázku, zda Ulenspiegel skutečně žil, odpovídají, že jeho historickou jsočnost prý není možno dokázat ani ji vyvrátit. Snad dokonce žili Ulenspiegelové dva (srov. J. KOLÁŘ – J. HIRŠAL: *Enšpígl*, Praha 1968, str. 124nn).

27 Viz Ch. de COSTER: *Pověst o Ulenspiegelovi a Lammu Goedzakovi a jejich hrdinských, veselých a slavných příhodách v zemi flanderské a jinde*, Praha 1979 – doslov J. Fryčera, str. 425. Postava Ulenspiegelova vzbuzovala zájem spisovatelů i později (Hans Sachs, Nestroy, Wedekind, G. Hauptmann); z těchto zpracování patří do světové literatury právě dílo belgického spisovatele Charlese de Costera (1827–1897), který pojal Ulenspiegelova jako hrdinu a postavil ho do doby osvobozovacích bojů Nizozemí ze španělské nadvlády.

28 Jednotlivé epizody jsou při takovémto volném navazování samostatné, protože nejsou vnitřně skloubeny podle zvyklostí novodobé epiky, ale díky spojení v souvislý řetězec prostřednictvím cesty je dána možnost seznamovat čtenáře s různými prostředími.

29 Výrok německého pozitivistického literárního historika W. Scherera (1841 – 1886) – viz J. HRABÁK [1981], str. 104nn.

Jak vidíme, *Román o Aisóposovi* a Enšpíglovy příběhy mají mnoho společného: motiv putování (Aisópos cestuje na Samos, do Babylónu, Egypta a nakonec do Delf, Enšpígl projde Německem, Dánskem, Holandskem, Čechami, dostane se až do Itálie), nízký původ hlavních protagonistů (Aisópos se narodil jako otrok, Enšpígl je synem chudého rolníka), kteří provádějí naschvály svým pánům, často tak, že je „chytají za slovo“³⁰, a kteří svým důvtipem a pohotovostí vždy vítězí nad lidskou omezeností a hloupostí. Oba dva řeší různé hádanky, pouštějí se do učených rozprav s „vědeckými“ autoritami a neustále nám dokazují, že přirozená inteligence a lišáctví mají větší cenu než formální učenost hlupáků. (Aisópos se sice snaží také svého pána napálit, ale často mu i pomáhá a několi-krát mu dokonce zachrání život – např. v kap. 81–91 samský lid prosí Xantha o pomoc při rozluštění věštného znamení, Xanthos si neví rady a hodlá spáchat sebevraždu. Aisópos toto znamení uspokojivě vysvětlí místo něho, svého pána tak zachrání a je díky tomu nakonec propuštěn na svobodu.) Pro zajímavost uvedu jeden velice podobný motiv v obou dílech, který souvisí s množstvím vody v moři. Xanthos se v opilosti vsadí se svými kolegy, že vypije moře a v sázku dá celý svůj majetek:

“Ο δὲ σχολαστικός δραμῶν εἰς τὰ ἀπόροητα λέγει εἰ δύνανται τις τῶν ἀνθρώπων τὴν θάλασσαν ἐκπιεῖν. ὁ Ξάνθος λέγει· “τοῦτο εὐκόλον· ἐγὼ αὐτὴν ἐκπίομαι.” ὁ σχολαστικός εἶπεν· “ἔαν οὖν μὴ ἐκπίης, τί ἐστίν;” ὁ Ξάνθος... φησὶν· “... ἔαν μὴ ἐκπίομαι αὐτὴν ἔσομαι ἄβιος.”³¹ (69.57.16–20)

Aisópos Xantha zachrání svou radou, aby těm, se kterými se vsadil, přikázal, ať napřed uzavřou ústí všech řek. Vsadil se přece, že vypije pouze moře, a ne i řeky, co do něj vtékají! Velice podobnou příhodu zažije i Enšpígl na své návštěvě pražské univerzity (prohlásil se za proslulého učenca a tvrdil, že dovede odpovědět na otázky, na něž si nikdo odpovědět netroufá): (kap. 22) rektor mu tedy položí otázku: „Kolik věder vody je v moři?“ „Vaše Magnificence,“ pravil rozhodným hlasem Enšpígl, „poručte všem vodám, které se do moře vlévají a které z něho vytékají, aby se na chvíli zastavily. Pak vám tento úkol lehce vypočtu...“³²

30 Pro ilustraci: Aisóposův pán Xanthos chce pozvat několik svých přátel na oběd. Protože už je z předešlých příhod poučen, dá Aisóposovi přesné instrukce k uvaření čočky (“ἀπελθὼν φακὸν ἐψησον ἡμῖν καὶ βάλε αὐτὸν εἰς τὸν κάκκαβον, καὶ ὕδωρ μετ’ αὐτοῦ, καὶ ἐπίθες ἐπὶ τὴν μαγειρικὴν ἰστίαν, καὶ ὑπόδες ζῦλα καὶ καῦσον, ἔαν σβεσθῇ φύσησον.”), ale protože při svém návodu použil tzv. kolektivní singulár- φακός, Aisópos uvaří pro všechny pánovy hosty pouze jedno jediné zrnko čočky (kap. 39–41). Enšpígl se na nějaký čas stane pomocníkem u pekaře (kap. 13) a když se svého mistra zeptá, co má péci, ten mu odpoví: „Zaděláno máš, tak napeč třeba samé tajtrlíky!“ Když mistr odešel, „promísil Enšpígl těsto, nechal je řádně vykynout a potom místo bochníků, housek a rohlíků nadělal z těsta samé panáky, tenké i břichaté, vy-táhlé i mrňavé, pyskaté i paťaté, plešaté i vlasaté, kulaté i placaté, jak je jeho vtipná hlava a dovedné ruce dokázaly.“ (J. KOLÁŘ – J. HIRŠAL [1968], str. 26)

31 Žák chtěl Xantha zahrnat do úzkých a ptal se dál: „Může někdo z lidí vypít moře?“ Xanthos odpověděl: „Klidně. Já je vypiju.“ „A když je nevypiješ, co bude?“ chtěl žák vědět. Xanthos... prohlásil: „Vsadím se o všechn svůj majetek; když nevypiju, budu žebrák.“ (V. Bahník).

32 J. KOLÁŘ – J. HIRŠAL [1968], str. 49.

Aisópos i Enšpígl se snaží pomáhat lidem – nejen svými kousky, které provádějí mocným tohoto světa, ale i praktickými radami. U Aisópa jsou to bajky a již zmíněné *λόγοι* (viz pozn. č. 15), Enšpígl se rád vyjadřuje veršovanou formou³³.

Hlavní rozdíl mezi osudy obou hlavních hrdinů spočívá v tom, že Aisópos není schopen vzít si ponaučení ze svých vlastních lekcí (to platí také pro Aisópovu nejskvělejší schopnost – skvělou výmluvnost, která je příčinou Aisópova působivého vzestupu a také jeho strmému pádu; před smrtí jej nezachrání ani tři poslední působivé bajky, které vypráví delfským občanům), kdežto Enšpígl – který si díky svým kouskům také vyslouží trest smrti – se svým proslulým čtveráctvím vyvlékne v poslední chvíli i z oprátky a umírá až o mnoho let později na následky nemoci.

Podobným typem „antihrdiny“, jako byl Aisópos, je – podle mého názoru – v české literatuře „moudrý blázen“, „geniální blbec“ Švejk, hrdina románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*³⁴. Román je románovou kronikou, průběh hrdinova osudu je diktován zvenčí událostmi, do nichž je zatažen a na něž mazaně ke své sebezáchově reaguje. „Je vytvořen metodou mozaikovou, tj. je to všehochuť epizodických příběhů, skládka anekdot, jednotlivých groteskních situací, nesouvislých šprýmů...“³⁵ Nechci se na tomto místě rozepisovat o obsahu tohoto díla, jelikož je – ať už v knižním, filmovém nebo divadelním zpracování – všichni známe. Švejk je prostý muž z pražské ulice, zdánlivý prostřáček, ve skutečnosti všemi mastmi mazaný „falešný blbec“, jehož příhody jsou spojeny v celek motivem nekonečné pouti (tento motiv je jedním ze základních stavebních rysů díla) a ve službách u několika pánů. Je zde představen jako voják, který chce za všech okolností sloužit císaři pánu. Švejk je originální komická figurkou, která se vinou své – ať už skutečné nebo předstírané – horlivosti a snahy sloužit co nejsvědomitěji neustále zaplétá do nejnemožnějších situací. Švejkova „blbost“ ale není nic jiného než maska, umožňující mu nejlépe odhalit nesmyslnost, hloupost a surovost války, vojenského drilu i různých jevů civilní společnosti. Svým fiktivním bláznovstvím odhaluje Švejk bláznovství skutečné. Plní například všechny rozkazy doslova, což vede k absurdnostem s komickou pointou (tento motiv nalezneme v *Románu o Aisópovi* velice často). Je ale bláznem „moudrým“. Tváří se hloupým a budí smích, ale sám se vnitřně raduje z omezenosti svých odpůrců.

33 Např.: „Jaro, léto, podzim, zima,
jen ten, kdo má za ušima,
může bez všech starostí
být živ z lidské hlouposti.“ (J. KOLÁŘ – J. HIRŠAL [1968], str. 30)

34 J. HAŠEK: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, Praha 1971. Toto dílo nebylo zprvu považováno za vážnou uměleckou literaturu (srov. podobný osud *Románu o Aisópovi* – pozn. č. 1), avšak později se stalo snad nejproslulejší českou knihou v cizině a bylo přeloženo do řady jazyků.

35 Srov. V. ČERNÝ: Úvod do literární historie, Praha 1993, str. 60n, ale „bylo by mylné se domnívat, že Hašek do svého díla pouze vmontovával historiky a anekdoty... Většinou šlo o vlastní invenci, přepracování motivu.“ – R. PYTLÍK: *Knihy o Švejkovi*, Praha 1983, str. 89.

Značnou část textu tvoří Švejkovy přímé řeči. Jeho příběhy se rozvíjejí volně, s četnými odbočkami, vsuvkami a epizodami. „Z hlediska poetiky mají Švejkovy historky podobu parabol, bajek.“³⁶ Švejkovy odbočky a epizody nabízejí srovnání s typem ezopské bajky už proto, že jedna z nich se v románu vyskytuje (Jeden muž chtěl zachránit vzteklého psa před zmrznutím a strčil ho ženě do postele. Pes, když se ohřál, pokousal celou rodinu a roztrhal dítě v kolébce [Osudy 1, str. 34–35]. Tento motiv je variantou ezopské bajky Sedlák a had³⁷).

Náš hrdina, stejně jako všichni výše jmenovaní, má dar přirozené inteligence, která se i u něj projevuje např. při řešení hádanek a v pohotových odpovědích, kterými se vždy dostane z nebezpečné nebo trapné situace³⁸.

Paralely s hrdinou *Románu o Aisóposovi* jsou tedy nasnadě („Příběhy tohoto samorostlého filozofa u nás žijí v literární tradici již od raného středověku. Je proto pravděpodobné, že Hašek tento pramen znal“³⁹): Aisópos je ošklivý, Švejk vypadá jako pitomec, ale oba svou moudrostí a rozšafností získávají převahu nad svými pány, jimž slouží⁴⁰. Jejich síla je ve verbální obratnosti; pro oba je společný motiv putování, oba jsou považováni za blázny, protože jednájí nepochopitelně, zvláště, jinak než ti druzí, ale právě tato výlučnost jim mnohdy dovoluje vidět jasně (technika moudrého blázna tkví v tom, že se úmyslně tváří jako blázen, aby zůstal nepoznán a aby neprozradil, že vlastně jediný zastupuje zdravý rozum, protože „ve světě, kde věci jsou postaveny na hlavu, kde pravda je vydávána za lež a lež za pravdu, existuje jen jediná forma svobody – a tou je bláznovství“⁴¹), přitom mají dar přirozené inteligence a šibalství. I Švejk bývá srovnáván s hrdinou pikareskního románu a Donem Quijotem⁴².

Hašek tedy nejen na tradici navazuje, ale znovu ji vytváří. Stvořil životní typ člověka, který je jednou prakticky založeným, mazaným chlápěkem, který dovede vydělat na lidské hlouposti, podruhé „groteskní maskou idiota, potřetí hlasem lidu“⁴³. Švejk je vykládán jako geniální výtvar, který obohatil galerii světových literárních typů, i jako postava stále živá ve vědomí čtenářů na celém světě.

36 Tamtéž, str. 250.

37 Svět ezopských bajek, Praha 1976, str. 13.

38 Srov. 1, str. 32: „Dovedl byste vypočítat průměr zeměkoule?“ „To bych, prosím, nedovedl,“ odpověděl Švejk, „ale sám bych vám, pánové, dal také jednu hádanku: Je tříposchod'ovej dům, v tom domě je v každém poschodí 8 oken. Na střeše jsou dva vikýře a dva komíny. V každém poschodí jsou dva nájemníci. A teď mně řekněte, pánové, v kterým roce zemřela domovnkovi jeho babička?“ Srov. také podobné příklady v *Románu o Aisóposovi* kap. 111 – 123 (Aisópos řeší hádanky pro krále Lykúruga).

39 R. PYTLÍK [1983], str. 396.

40 Postavy chytrých, mazaných sluhů známe již ze starší tradice. Dvojice pán – sluha patří ke starým a osvědčeným prostředkům komiky. Postavy chytrého sluhu užívá již Plautus, který ji přejal od řeckých autorů komedií z alexandrinského věku.

41 R. PYTLÍK [1983], str. 129.

42 Viz např. R. PYTLÍK [1983], str. 350nn a J. – Th. A. PAPADEMETRIOU [1997], str. 58nn.

43 M. JANKOVIČ [1960], str. 46.

Román o Aisópopi, Bertoldo, román pikareskní, Enšpíglova dobrodružství i Švejkyovy neuvěřitelné historiky jsou příběhy „antihrdinů“ z nejnižší vrstvy společnosti, kteří se vysmívají svým pánům a díky své duchaplnosti získávají respekt všech lidí. To je obraz světa „vzhůru nohama“ – „world turned upside-down“⁴⁴ -, světa plného paradoxů, podobně jako v komedii, kde otrok přelstí svého pána, filozof je žvanivým hlupákem a groteskní fyzický vzhled skrývá skvělé mentální kvality.

Budeme-li se probírat povídkami všech národů od rovníku až po polární kruh, setkáme se všude s velmi sympatickou postavou chytráka, který je všemi mastmi mazaný, ať je to Aisópos nebo Enšpígl, *picaro* nebo Švejk, Nasredin nebo chytrý šakal. Nejde o to, jaké je národnosti a jaké má jméno, je to zkrátka intelektuální chlapík – vždy chudák, otrok, proletář, muž z lidu – , který se těší zvláštnímu uznání čtenářů příběhů a pohádek. Bývá to zlomyslný človíček, který jen kouká, kde by co taškářského provedl lehkověrným, těžkopádným a hloupým lidem, nebo jak by se dostal ze šlamastyky, do které ho uvrhla jeho neposedná drzost. „Jeho důvtip je výstřední a paradoxní, neboť neslouží obchodu ani politice, aniž jiným věcem výnosným a ctěným; je tu sám pro sebe jakožto čisté amatérství, jaksí lartpouurlartismus absolutní mazanosti, něco mezi uličnictvím a geniální lstivostí, kejklřstvím a praktickou filosofií. Je to věčný a všelidský motiv enšpíglůvský.“⁴⁵ Tento univerzální motiv a tento univerzální hrdina, jehož archetypem by mohl být právě náš ošklivý Aisópos⁴⁶, je pro nás svědectvím, že ve všech dobách a prostředích požívá bystrý mozek a výmluvnost jisté zvláštní úcty. Každý z nás mnohokrát zažil, že ho teprve dodatečně napadlo, co chytrého měl udělat nebo říci, jak měl pohotově usadit odpůrce nebo se tím pravým slovem dostat ze svízelné situace. Tato obecná zkušenost je kompenzována anekdotickými pohádkami a příběhy o chytrákovi. Člověk od prvopočátku zahrnuje chytrost stejně hlubokým a poetickým obdivem jako hrdinské činy, neboť v boji o život má lišáctví a obratnost neměňší cenu než síla a statečnost.

RESUMÉ

In diesem Artikel beschäftige ich mich mit Aisopos, der in sog. *Äsop-Roman* als ein „hässlicher“ Held dargestellt ist (dieser Roman ist eine fiktive Biographie, die auch zahlreiche Fabeln des Aisopos enthält). Es ist bekannt, dass verschiedene literarische Gattungen und Genres sich schon in der Antike entwickelt haben, und besonders diejenige, die dann „klassisch“ geworden sind (z. B. die Epik und Tragödie), später die römische Literatur – und durch ihre Vermittlung auch die Literatur anderer Völker – sehr viel beeinflusst haben. Viele von ihren Helden (Odysseus, Helena, Elektra) wurden – und immer sind – Subjekt oder Modell für spätere literarische Schöpfung. Hat also auch der Held des *Äsop-Romans* eine ähnliche Rolle in der Weltliteratur gespielt? Und inwie-

44 F. R. ADRADOS [1979], str. 96.

45 K. ČAPEK [1971], str. 149.

46 „If we see Aesop as portrayed in the *Aesop Romance* as an archetypal figure, then it is easier to understand why he has had such a strong influence over so many centuries“ – J. – Th. A. PAPADEMETRIOU [1997], str. 84.

fern hat ein Bild von einem solchen hässlichen, ungebildeten und unadeligen Helden, der sich trotzdem dank seiner Bereitschaft, Durchtriebenheit und Schelmerei erfolgreich durchschlägt, die Weltliteratur beeinflusst?

In der Westeuropa hat der *Äsop-Roman* und sein Held einen bedeutenden Einfluss auf verschiedene Werke ausgeübt. Einige Motive erscheinen auch in Werken von berühmten Autoren, wie Boccaccio und Balzac. Es scheint allerdings, dass weitaus mehr hat der *Äsop-Roman* weniger anspruchsvolle Volkswerke beeinflusst. Solch ein Buch ist z. B. ein italienischer Roman *Bertoldo (Le sottilissime astuzie di Bertoldo)*, aber grössere Bedeutung hat die Verbindung des *Äsop-Romans* mit einem Gattungstyp, den man „Schelmenroman“ nennt. Wie bei den meisten literarischen Gattungstypen, die in der Renaissance entstanden sind, kann man auch bei dem Fall des Schelmenromans annehmen, dass er seine Vorläufer schon in der Antike hatte und dass einer von diesen Vorläufern gerade der *Äsop-Roman* sein konnte. Bei dem Vergleich des Lazarillo (es ist der Held des ersten Schelmenromans „Vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades“) und des Aisopos finden wir sehr auffällige Parallelen und eine deutliche Verwandtschaft der Motive.

Andere zwei Literaturhelden, deren Ähnlichkeit mit Aisopos sehr auffällig ist, sind Thyll Ulenspiegel und der „brave Soldat“ Schwejk (sein Autor ist der tschechische Schriftsteller Jaroslav Hašek). Die Kraft dieser Helden besteht in einer Verbalgeschicklichkeit; Motiv der Wanderung ist gemeinsam für alle, sie werden als Narren betrachtet, weil sie unbegreiflicherweise, fremdartig und anders als die anderen handeln. Der *Äsop-Roman*, *Bertoldo*, der Schelmenroman, die Abenteuer des Ulenspiegel und unglaubliche Historien des Schwejks sind Geschichten der „Antihelden“ von der niedrigsten Schicht der Gesellschaft, die ihre Herren auslachen und dank ihrer Geistreichigkeit und auf dieser Weise Respekt von allen gewinnen. Dieses universale Motiv und dieser universale Held, dessen Archetyp gerade unser hässlicher Aisopos sein könnte, ist für uns ein Zeugnis, dass in jeder Zeit und in jedem Milieu ein kluger Kopf und Sprachfertigkeit auf besonderer Art und Weise verehrt werden.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- F. R. ADRADOS: The „Life of Aesop“ and the Origins of Novel in Antiquity, in: *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 30, 1979, 93–112.
- O. BĚLIČ: Španělský pikareskní román, Praha 1963.
- L. CANFORA: Dějiny řecké literatury (přel. D. Bartoňková a kol. autorů), Praha 2001
- Ch. de COSTER: Pověst o Ulenspieglovi a Lammu Goedzakovi a jejich hrdinských, veselých a slavných příhodách v zemi flanderské a jinde, Praha 1979.
- K. ČAPEK: Marsyas čili na okraj literatury (1919 – 1931), Praha 1971.
- V. ČERNÝ: Úvod do literární historie, Praha 1993.
- L. W. DALY: Aesop and Brito, *Classical Studies Presented to Ben Edwin Perry by His Students and Colleagues at the University of Illinois 1924– 1960.* (Illinois Studies in Language and Literature 58), 6–14, Urbana, Illinois/ Chicago/ London 1969.
- E. GANGUTIA: Algunas notas sobre literatura griega y Edad Media Española, in: *Estudios Clásicos* 16, 1972, 171–181.
- J. HAŠEK: Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války, Praha 1971.
- N. HOLZBERG: Ein vergessener griechischer Schelmenroman: Die fiktionale Äsop-Vita des 2./3. Jahrhunderts, in: *Anregung* 38, 1992, str. 390– 403.
- N. HOLZBERG: Der Äsop-Roman (Motivgeschichte und Erzählstruktur), *Classica Monacensia*, Münchener Universitätsschriften, Band 6, Tübingen 1992.
- N. HOLZBERG: Der antike Roman, München/ Zürich 1986.
- J. HRABÁK: Čtení o románu, Praha 1981.
- M. JANKOVIČ: Umělecká pravdivost Haškova Švejka, Praha 1960.
- J. KOLÁŘ – J. HIRŠAL: Enšpígl, Praha 1968.
- A. LA PENNA: Il romanzo di Esopo, in: *Athenaeum* 50, 1962, 264–314.

- S. MERKLE: Fable, „anecdote“ and „novella“ in the Vita Aesopi. The ingredients of a „Popular Novel“, in: *La letteratura di consumo nel Mondo Graeco-latino*, Cassino 1996, 209–234.
- J. – Th. A. PAPADEMETRIOU: *Aesop as an Archetypal Hero*, Athens 1997.
- Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1909.
- B. E. PERRY: *Aesopica*. A series of texts relating to Aesop or ascribed to him or closely connected with the literary tradition that bears his name. Urbana 1952 = New York 1980.
- B. E. PERRY: *The ancient romances. A literary – historical account of their origins*, Berkeley and Los Angeles 1967.
- B. E. PERRY: *The Origin of the Book of Sindbad*, in: *Fabula* 3, 1960, 1–94.
- R. PYTLÍK: *Kniha o Švejkovi*, Praha 1983.
- J. SARKADY: *Aisopos der Samier. Ein Beitrag zur archaischen Geschichte Samos'*, in: *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 4, 1968, 7–12.
- Svět ezopských bajek*, přel. V. Bahník, R. Kuthan, J. Valeš, Praha 1976.